

УДК 342.732:070.13

О.І. ПОКЛОНСЬКА,

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЖУРНАЛІСТА ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ключові слова: журналіст, права та обов'язки журналістів, професійна діяльність журналістів, засоби масової інформації

Одним із найбільш важливих елементів законодавства про засоби масової інформації є визначення прав і обов'язків журналіста, адже обсяг цих прав і обов'язків визначає сутність професійної діяльності працівників ЗМІ [1, с.124]. Журналіст, як і будь-який громадянин, має усі громадянські і політичні права, а професійні права йому необхідні для ефективного виконання своїх професійних функцій, завдань, які перед ним висуває суспільство [2, с.115].

Дослідження питання прав і обов'язків журналіста в Україні, що є метою статті, необхідно починати з розгляду загальних положень конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, які є системоутворюючим елементом правового статусу людини і громадянина. В них фіксуються не тільки обов'язкові, необхідні для нормальної життєдіяльності суспільства стандарти поведінки, але й такі, що розкривають основні принципи відносин держави й особистості.

До основних прав і свобод Т.М. Слінько відносить «закріпленні в конституції та гарантовані державою можливості, які дозволяють кожній людині і громадянину вільно та самостійно обирати вид і міру своєї можливої поведінки, створювати і користуватися наданими їм соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах» [3, с.95].

На думку О.А. Лукашевої, складні зв'язки, які виникають між державою та індивідом, і

взаємовідносини між людьми фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод і обов'язків, що утворюють у своїй єдності правовий статус індивіда, який законодавчо закріплюється державою в конституціях та інших нормативно-правових актах (внутрішньодержавних та міжнародних) [4, с.28].

Правові основи діяльності журналістів в Україні, їх права та обов'язки регулюються, насамперед, Конституцією України. Основний Закон України, як і всі демократичні конституції світу, гарантуючи свободу думки і слова, насамперед, гарантує свободу друку, критики, опозиції, прав меншин. Відповідно до ст.34 Конституції України, кожному громадянину України, незалежно від професії чи виду діяльності, гарантується право на свободу думки і слова, вільне вираження поглядів і переконань [5, с.342]. Як влучно зазначила Т.М. Слінько, у свободи слова спільна доля із демократією: коли знищують одну, то закінчується й інша [3, с.106].

Важливе значення для забезпечення професійної діяльності журналіста має також ст.15 Основного Закону, ч.3 якої встановлює, що цензура в Україні заборонена.

ЗМІ відіграють провідну роль у забезпеченні свободи слова та права кожного на інформацію [6, с.166]. Діяльність ЗМІ неможлива без професійної діяльності журналістів. Конституція України проголошує кожного громадянина суб'єктом права на інформацію «у формі її пошуку, одержання, передачі, підготовки і поширення. Звідси випливає право кожного вимагати, щоб надана журналістами інформація про факти була достовірною, їх думки були неупередженими, а їх діяльність здійснювалася без стороннього втручання як зі сторони влади, так і зі сторони зацікавлених груп» [7, с.88].

З 1992 р. національне законодавство, спираючись на Конституцію України, значно доповнилося спеціальними законами, які безпосередньо стосуються прав і обов'язків журналістів. Вони демонструють, насамперед, правову захищеність демократичних свобод і гарантій професійних журналістів в інформа-

ційному просторі. Окрім Конституції України, правові основи діяльності журналістів в Україні визначені у таких законах: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» та інші нормативно-правові акти.

Завдання журналіста унікальне, а отже, не завжди піддається уніфікації. Журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і готує інформацію для друкованого ЗМІ, діє на підставі трудових або інших договірних відносин з його редакцією або займається такою діяльністю за її уповноваженням [8]. Журналіст за допомогою тексту не тільки відображає реальну суспільну проблему, а й завдяки її аналізу, пошуку шляхів вирішення спрямовує поведінку інформанта, читача, слухача.

У даному контексті завдання юриста полягає в тому, щоб журналіст досягав своєї мети з дотриманням законності, правових установок без утиску інтересів держави і громадян. Отже, право є однією з основоположних умов журналістської діяльності взагалі і журналістської творчості зокрема [9].

В українському законодавстві передбачено широкий спектр прав журналіста. Науковці розподіляють їх за змістом на дві групи: 1) внутрішньоредакційні права журналістів; 2) права, пов'язані з пошуком, одержанням та поширенням інформації [1, с.53]. Н.І. Петрова додає, що для здійснення самостійної професійної діяльності журналіст має і використовує права, і при цьому не важливо, де працює журналіст – у друкованому ЗМІ чи на телебаченні, тому що їхня природа обумовлена правом інтелектуальної власності і фундаментальним правом доступу до інформації [2, с.116]. В Україні «кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, збері-

гання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів» [10]. Крім того, в Україні кожен має право на запит інформації. «Запитувач має право звернутися до розпорядника інформації із запитом на інформацію незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини подання запиту» [11]. Українське законодавство у сфері інформаційного права забезпечує реальний доступ до інформації усім громадянам України, у тому числі і журналістам, не надаючи останнім ніяких виняткових прав.

Відповідно до Законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», журналіст має такі права: вільно одержувати, використовувати, поширювати (публікувати) та зберігати відкриту в режимі доступу інформацію; відвідувати державні органи, органи місцевого самоуправління, а також підприємства, установи й організації і бути прийнятими їх посадовими особами; відкрито здійснювати записи, у тому числі із застосуванням технічних засобів, за винятком, передбачених законом; мати вільний доступ до статистичних даних, архівів, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу обумовлюються лише специфікою цінностей і особливими умовами їх зберігання, що визначаються чинним законодавством України; мати перевагу на одержання відкритої у режимі доступу інформації; безкоштовно задовольняти запит щодо доступу до офіційних документів; знаходитися у районі стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових заворушень, на мітингах і демонстраціях, на територіях, де оголошенню надзвичайний стан у разі пред'явлення посвідчення редакції або іншого документа, який засвідчує приналежність особи до друкованого засобу масової інформації.

До прав журналістів також відноситься можливість звертатися до фахівців під час перевірки інформаційних матеріалів; розповсюджувати підготовлені повідомлення і ма-

теріали за власним підписом, під умовним іменем (псевдонімом) або без підпису (анонімно); відмовлятися від публікації матеріалу за власним підписом, якщо його зміст після редакційної правки суперечить особистим переконанням автора; зберігати таємницю авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці оприлюднюються на вимогу суду; користуватися правом на захист від перешкоджання законній професійній діяльності; брати участь у зборах творчого колективу, вносити пропозиції щодо питань, які розглядаються; пропонувати кандидатури до складу редакційної ради, бути обраним до його складу; звертатися до редакційної ради щодо порушень прав журналістів, вимог про заборону цензури і втручання у творчу діяльність редакції, порушень статуту редакції.

До внутрішніх прав редакції належать: право на внутрішню редакційну професійну незалежність журналіста, тобто право відмовитися від підготовки та публікації матеріалу, якщо він суперечить переконанням журналіста; право висловлювати свої власні думки й оцінки у повідомленнях і матеріалах, призначених для розповсюдження за його підписом, і право відізнавати свій підпис від матеріалу або сам матеріал, зміст якого, на його думку, був спотворений у процесі редакційної підготовки [1, с.53].

В правовій літературі виділяють унікальні права, до яких відносять право журналіста (штатного працівника редакції) брати участь в обговоренні і прийнятті статуту ЗМІ – основного документа, що регулює відносини всередині редакції [8, с.192].

Правовий статус журналіста дає можливість користуватися унікальним правом – зберігати конфіденційність джерела інформації. У міжнародному праві чітко встановлено, що право громадян на одержання інформації, зокрема через ЗМІ, є ключовим аспектом права на свободу вираження думок. Якщо журналісти не можуть захищати свої конфіденційні джерела інформації, то вони будуть менш активними і, як наслідок, потік інформації до громадян зменшиться. За усталеним загальним правилом, журналіст і орган ЗМІ

зобов'язані зберігати в таємниці джерела інформації, вони не мають права називати особу, яка надає інформацію за умови нерозголошення її імені [12]. Щоб уникнути негативних наслідків, журналіст зобов'язаний перевіряти достовірність інформації, бо він перебирає на себе роль очевидця, хоча і не є таким, і як очевидець зобов'язаний відповідати за достовірність наданої ним інформації. В українському законодавстві передбачено збереження таємниці джерела інформації як право [8] й водночас обов'язок [13] журналіста.

Досліджуючи права журналістів, науковці дійшли висновку, що усі права журналістів можна поділити на такі групи: 1) права, пов'язані з пошуком інформації; 2) права, пов'язані з безперешкодним одержанням інформації; 3) права, пов'язані з вільним поширенням інформації; 4) права, пов'язані з підготовкою і виданням засобів масової інформації, тобто з реалізацією творчої свободи журналіста [14, с.63–64].

Держава, надаючи права, одночасно покладає на журналіста й низку обов'язків. На Х з'їзді журналістів України у квітні 2002 р. журналісти й самі визначили основні професійні обов'язки. В одному з пунктів Кодексу етики журналіста зазначено, що «головний обов'язок журналіста – сприяти забезпеченню прав громадян на одержання оперативної інформації. Це зобов'язує його бути об'єктивним, коректним, відповідальним у своїй діяльності. Журналіст поширює і коментує тільки ту інформацію, в правдивості якої впевнений. Він повинен уникати надання неповної, неточної чи спотвореної інформації, оскільки недостовірні повідомлення можуть завдати шкоди честі й гідності людини» [15].

Обов'язок, як і право, є фактором нормативної дії. Він належить до сфери як правових, так і моральних норм поведінки [16]. Обов'язки журналіста – це нормативні приписи, спрямовані на обов'язкове виконання його професійних функцій та встановлення меж професійної поведінки.

Вчені звертають увагу на складний морально-правовий характер обов'язків журналіс-

та. «Обов'язки журналіста, передбачені законом (правом), більше стосуються не результату його діяльності, а її організації, встановлюють обов'язкові норми і межі професійної поведінки журналіста. Теж саме можна сказати й про професійну етику, мораль. Однак і перше (право), і друге (мораль) обумовлюють необхідність як соціальної (що досягається), так і морально-правової (як досягається) відповідальності журналіста. Тому система обов'язків журналіста виявляється як в конституційно-правових нормах держави, так і в морально-етичних приписах суспільства» [9, с.87].

Виходячи з вищезазначеного, нам здається доцільною наступна класифікація обов'язків журналіста: 1) загальні (визначаються законом, правом); 2) спеціальні (функціонально-посадові), що визначаються статутом редакції і конкретними (договірними) умовами, інструкціями, положеннями, правилами внутрішнього розпорядку; 3) приватні, що походять від поняття «громадянський обов'язок», кодексів честі, професійної етики. Необхідно відзначити, що в журналістській практиці кордони між цими групами, як правило, досить розмиті або зовсім відсутні.

У процесі виконання професійних обов'язків журналіст, по-перше, є працівником певного ЗМІ, тому повинен виконувати трудові зобов'язання, тобто дотримуватися правил, передбачених у статуті редакції, виконувати вимоги, які висуває журналісту роботодавець, мати відповідні документи; по-друге, журналіст повинен виконувати професійні обов'язки, тобто надавати правдиву і точну інформацію, виявляти професіоналізм, працюючи з одержаною інформацією; по-третє, журналіст має такі ж обов'язки, як і будь-який громадянин держави.

Українське законодавство розрізняє поняття творчого працівника друкованого ЗМІ і творчого працівника телерадіокомпанії [13].

Так, журналіст друкованого ЗМІ зобов'язаний: дотримуватися програми діяльності друкованого ЗМІ, з редакцією якого він має трудові або інші договірні відносини, а також положень статуту редакції; подавати для пуб-

лікації об'єктивну і достовірну інформацію; задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, стосовно їх авторства або збереження таємниці авторства; відмовлятися від доручень редактора (головного редактора) або редакції, якщо вони не можуть бути виконані без порушення закону; представлятися і пред'являти посвідчення редакції чи інший документ, який засвідчує його приналежність до друкованого засобу масової інформації; виконувати обов'язки учасника інформаційних відносин; утримуватися від розповсюдження з комерційною метою інформаційних матеріалів, які містять рекламні відомості про реквізити виробника продукції чи послуг (його адреса, контактний телефон, банківський рахунок), комерційні ознаки товару чи послуг [8].

Журналіст телерадіоорганізації зобов'язаний: дотримуватися програмної концепції телерадіоорганізації, керуючись її статутом; перевіряти достовірність одержаної інформації; не допускати поширення інформації, передбаченою ч.2 ст.6 Закону України «Про телебачення та радіомовлення»; не допускати розповсюдження в телерадіопрограмах відомостей, що порушують права і законні інтереси громадян, принижують їх честь і гідність [13].

Отже, із викладеного вище випливає, що журналіст телерадіоорганізації має такі ж обов'язки, як і журналіст друкованих ЗМІ: обов'язки працівника, громадянина і професіонала.

Журналіст зобов'язаний переконатися у достовірності інформації до її поширення. На думку деяких авторів, обов'язок всебічної перевірки поширюваної інформації покладено в основу соціально відповідальної журналістики, права якої охороняються законами про ЗМІ [1, с.128]. Під час одержання інформації журналіст зобов'язаний попереджати громадян або посадових осіб про проведення аудіо- і відеозапису, кіно- і фотозйомку; журналіст зобов'язаний задовольняти прохання осіб, які надали інформацію, про її джерело, а також про авторизацію цитованого висловлювання. Ці правила насамперед стосуються інтерв'ю і передбачають також передачу тексту особі,

яка давала інтерв'ю, до його друку. Журналіст не повинен розголошувати конфіденційну інформацію про особу без її згоди, за винятком, якщо ця інформація не є суспільно необхідною.

Законодавство України забороняє одержувати, використовувати, поширювати інформацію з обмеженим доступом. Відповідно до ст.21 Закону України «Про інформацію» до категорії «інформації з обмеженим доступом» належить конфіденційна, таємна та службова інформація, яка є «державною й іншою передбаченою законом таємницею, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі» [10].

Журналіст – ключова особа, яка поширює інформацію, і тому зобов'язана утримуватися від розповсюдження даних, які можуть порушити права і законні інтереси інших осіб. Журналіст не може використовувати будь-яку інформацію «для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» (ст.28 Закону України «Про інформацію»), а також поширювати порнографію, втручатися в особисте життя громадян, посягати на їх честь і гідність, поширювати будь-яку інформацію, яка може вказувати на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди чи згоди його батьків або представника.

Дослідження прав та обов'язків журналіста дозволяє зробити наступні висновки: українські журналісти у своїй роботі, спираючись на законодавство України, керуються принципами професійної етики журналіста, які вказують, що «в журналістиці інформація сприймається як суспільне благо, а не як предмет споживання» [17]. Кожен журналіст несе відповідальність за передану інформацію не лише перед тими, хто контролює ЗМІ, а насамперед, перед широкою громадськістю. Соціальна відповідальність журналіста вимагає, щоб в усіх обставинах він діяв відповідно до встановлених прав та обов'язків, а також

згідно зі своєю моральною свідомістю. Українське законодавство у питаннях, що стосуються прав та обов'язків журналіста, в цілому відповідає положенням міжнародних актів, але потребує подальшого вдосконалення та гармонізації з європейськими стандартами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рихтер А. Г. Правовые основы журналистики : учебник. М. : Издательство ВК, 2009. 456 с.
2. Петрова Н., Якубенко В. Медіа-право. Київ, 2007. 276 с.
3. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Конституційне право України у запитаннях і відповідях : навчальний посібник. Харків : Майдан, 2013. 328 с.
4. Общая теория прав человека / рук. авт. колл. и отв. ред. д. ю. н. Е. А. Лукашева. М. : Изд-во Норма, 1996. 520с.
5. Конституція України : науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2012. 1128 с.
6. Конституційне право України / за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. Х. : Право, 2012. 302 с.
7. Федотов М. А. Правовые основы журналистики : учеб. для ВУЗов. М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова ; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 432 с.
8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782–ХІІ // Відомості Верховної ради України. 1993. № 1. Ст. 1.
9. Бусленко Н. И. Конституционные основы профессиональной деятельности журналиста в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ростов н/Д, 2000. 244 с.
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 5.
11. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939–VІ // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 19.

12. Медийное право. Доклад о состоянии законодательства о СМИ в Республике Узбекистан. URL: <http://medialaw.asia/document/-1265>.

13. Про телебачення та радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 10. Ст. 43.

14. Просвирнин Ю. Г. Теоретико-правовые аспекты информации в современном россий-

ском государстве: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. М., 2002. 357 с.

15. Кодекс етики українського журналіста. URL: <http://www.cje.org.ua/documents/47>.

16. Горохов В. М. Слагаемые мастерства (особенности журналистского творчества). М. : Мысль, 1982. 250 с.

17. Международные принципы профессиональной этики в журналистике. ЮНЕСКО 1983. URL: http://yojo.ru/wp/?page_id=82.

Поклонська О. І. Права та обов'язки журналіста як основа ефективного функціонування засобів масової інформації // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 166–171. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_30.pdf

Досліджено систему прав та обов'язків, які впливають із професійної діяльності журналіста в Україні, наведено поширені їх класифікації. Наголошено на своєрідних рисах, які притаманні правовому статусу саме представників ЗМІ. Запропоноване власне бачення дотримання журналістом його прав та обов'язків, виходячи із його моральної свідомості.

***

Поклонская Е.И. Права и обязанности журналиста как основа эффективного функционирования средств массовой информации

Исследована система прав и обязанностей, вытекающих из профессиональной деятельности журналиста в Украине, приведены распространенные их классификации. Подчеркнуты своеобразные черты, присущие правовому статусу именно представителей СМИ. Предложено собственное видение соблюдения журналистом его прав и обязанностей, исходя из его нравственного сознания.

***

Poklonskaya O.I. The Rights and Duties of a Journalist as the Basis for the Effective Functioning of the Mass Media

Investigate system of rights and obligations arising from the professional activity of a journalist in Ukraine, widespread their classification. Emphasis on peculiar features, which are typical for media representatives. Proposes own vision of the journalist's observance of his rights and duties, based on his moral consciousness.